

Željko Mančić
Institut za filozofiju
Filozofski fakultet
Univerzitet u Beogradu

Deliberativna demokratija i internet: da li onlajn deliberativna demokratija može da zameni klasičnu demokratiju?

168

Apstrakt: *Tekst analizira jedan od pokušaja da se ideja deliberativne demokratije učini prihvatljivijom tako što će se sprovesti preko interneta. Pozivajući se na jednostavnost pristupa i korišćenja interneta, mnogi autori smatraju da je moguće spojiti deliberativnu demokratiju sa direktnom ili neposrednom demokratijom, i time doći do možda najboljeg mogućeg sistema donošenja političkih odluka. Međutim, pokazaće se da, iako ova ideja ima dosta prednosti u odnosu na standardne teorije deliberativne demokratije, ona ne uspeva da reši brojne nedoumice koje sa sobom donosi. Uprkos tome, ideju onlajn deliberativne demokratije ne treba odbaciti, već je pridružiti postojećim demokratskim procedurama donošenja odluka, čime će se ove procedure značajno unaprediti.*

Ključne reči: *onlajn deliberativna demokratija, internet, donošenje odluka, e-demokratija.*

I Uvod

Danas je preovlađujuće mišljenje da je demokratija verovatno najbolji oblik društvenog uređenja, jer na najbolji način garantuje prava i slobode pripadnicima društvene zajednice. Teorijski posmatrano, demokratski sistem uvažava glas i mišljenje svih pojedinaca – članova neke zajednice, koji su odgovorni za dizajn demokratskih institucija koje će vladati njihovom državom. Pojedinci su ti koji odlučuju da li će se njima vladati na ovaj ili onaj način. Do te odluke se obično dolazi poštenim glasanjem, gde svako može da izađe na izbore i glasa za opciju za koju smatra da će najbolje odgovarati društvu u kojem živi.

Međutim, kada se postavi pitanje – kako tačno treba razumeti ovaj proces glasanja, dolazi do nekoliko zanimljivih nedoumica. Šta tačno predstavlja rezultat glasanja gde se većina pojedinaca opredeljuje za jednu opciju? Da li tu opciju moraju da prihvate i oni koji su glasali protiv nje, ili oni koji su bili indiferentni? Na osnovu čega se mogu primorati da se pridržavaju novoizabrane opcije? Da li imaju pravo da joj se odupru zato što su glasali protiv nje? Pored ovih pitanja, može se postaviti još i pitanje – da li je uopšte ovakav način glasanja ispravan, ako jeste, zbog čega?

Kada teoretičari pokušavaju da odgovore na ova i slična pitanja, obično se opredele za jedan od dva najpoznatija modela ili pristupa demokratiji – agregativni ili deliberativni model.

Prvo ću pokušati da ukratko skiciram osnovne razlike između agregativnog i deliberativnog modela demokratije. Nakon toga će biti objašnjeno zbog čega neki autori smatraju da je deliberativni model dosta pogodniji za političko odlučivanje od agregativnog modela. Posebna pažnja će biti posvećena mogućnosti deliberativne demokratije putem interneta koju mnogi u ovom momentu smatraju verovatno najboljim mogućim modelom donošenja odluke. Na kraju ću ukazati na neke probleme ovog modela koji ga u velikoj meri dovode u pitanje.

II Agregativna i deliberativna koncepcija demokratije

Agregativni model demokratije kaže da se odlučivanje svodi na sabiranje glasova, nakon čega se opcije poređaju po broju osvojenih glasova, i pobednikom se proglašava opcija sa najboljim skorom. Iako na prvi pogled deluje primamljiv, ovom modelu se ipak može mnogo toga prigovoriti, pre svega da je podložan raznim vidovima manipulacije.¹ Jedan od najpoznatijih ovakvih problema je svakako tzv. *Kondorseov paradoks*. Kondorse je dokazao nekoliko ozbiljnih nedostataka agregativne demokratije. Prvo, kada imamo situaciju malobrojnog društva koje treba da izabere između tri opcije, vrlo se lako može dogoditi da njihov izbor bude takav da na kraju dobijemo ciklično poređane preferencije. Na primer, dogovaram se sa svoja dva prijatelja koji ćemo meč da gledamo večeras – fudbal, tenis ili košarku. Pošto ne možemo da se dogovorimo, odlučujemo se da glasamo, i to tako što će svako od nas trojice poređati opcije po svojim preferencijama od najpoželjnije do najmanje poželjne. Tako će, recimo, moja lista preferencija glasiti: tenis, fudbal, košarka; lista mog prijatelja Petra – fudbal, košarka, tenis; a lista mog trećeg prijatelja Ivana – košarka, fudbal, tenis. Odmah se uviđa da ovakav metod glasanja ne može da pomogne jer nijedna opcija nije dobila većinu. Ova situacija predstavlja *Kondorseov paradoks* (Pavličić 2010: 278–279).

169

Jedan od načina da se izbegne ova situacija i da se odluči pobednik bi bio da se naše glasanje malo modifikuje, pa da sada glasamo tako što ćemo upoređivati opcije po parovima: prvo ćemo da suprotstavimo tenis i fudbal, pa ko pobedi – suprotstavlja se košarci. Međutim, i ovde je dosta lako uvideti mogućnost zloupotrebe – ako se ovako stvari postave, košarka ima neopravdanu prednost, jer će imati veće šanse da pobedi. Može se prigovoriti da je naša odluka da prvo odlučujemo između tenisa i fudbala potpuno arbitrarna, jer smo mogli da uključimo košarku umesto, recimo, fudbala.²

¹ Dobar pregled ovakvih manipulacija, pogledati u Pavličić 2010: 255–286.

² O ovom načinu zloupotrebe glasanja pogledati u Stupar 2008: 14–15.

Pretpostavimo sada da smo se na kraju ipak dogovorili da gledamo tenis. Naše liste preferencija su bile sledeće: ja sam ovako glasao – tenis, fudbal, košarka; Petar – tenis, košarka, fudbal; Ivan – košarka, tenis, fudbal. Pošto je tenis dva puta zauzeo prvo mesto na našim listama preferencija, mi se odlučujemo za tenis. Međutim, Petar se dosetio da se tog dana igra i finale evropskog prvenstva u vaterpolu, tako da sada treba ponovo da glasamo. Moguće je da se dogodi da se ovog puta naše glasanje opet završi ili Kondorseovim paradoksom, ili da pobedi neka druga opcija, recimo košarka. Neko bi mogao da prigovori kako je naš metod odlučivanja podložan uticajima uvođenja novih alternativa. Ovo bi moglo biti naročito opasno ukoliko se u glasanje uvode irelevantne alternative, odnosno, alternative koje nisu relevantne za problem oko kojeg glasamo, ali koje bi mogle da poremete naš konačni izbor. U mom primeru, moglo se dogoditi da se moj prijatelj Petar doseti da je večeras dodela Oskara koju će direktno prenositi naša TV stanica. Naše liste preferencija će se promeniti, pa ćemo na kraju možda odabrati da gledamo ne tenis (kao što smo prvobitno odabrali), već košarku, koja nije bila naš prvobitni izbor.

- 170 Pored ovih, postoje još i mnogi drugi problemi grupnog odlučivanja, koji se prenose i na proces demokratskog odlučivanja. Iako su savremena demokratska društva daleko brojnija i složenija od navedenog primera, nije teško modifikovati navedene primere, pre svega drugi primer, tako da se opet dođe do istovetnih problema prilikom proglašavanja pobednika. Jednostavno rečeno, ako proces demokratskog odlučivanja posmatramo samo kroz brojke, preko prostog sabiranja glasova za date opcije, prilično je lako pokazati brojne protivrečne ili kontraintuitivne situacije. Do ovoga možda dolazi zbog toga što su preferencije i odluke koje donose pojedinci daleko složenije da bi mogle da se izraze brojevima ili rang-listama. Osnovni problem agregativnog modela demokratije je u tome što verovatno nije moguće pronaći jedinstveni matematički model sabiranja glasova tako da se izbegnu svi (matematički) paradoksi i da se na najbolji mogući način izraze preferencije svih glasača. Ma koliko se trudili, uvek je moguće uz malo truda uvesti, recimo, novu glasačku opciju, dovesti do odliva glasova i time poremetiti stvarne preferencije glasača.

Drugi glavni problem sa agregativnim modelom demokratije se sastoji u tome što je to prilično kruta procedura: glasačima se unapred navede nekoliko opcija od kojih treba da izaberu jednu ili više. Ali, da li je to ispravno? Da li se uvek navеду sve relevantne opcije ili se neke namerno ili greškom izostave? Da li se ponekad opcije nejasno ili dvosmisleno formulišu, tako da glasač odabere jednu od njih, za koju, recimo, pogrešno smatra da izražava negativni stav prema nacionalnoj politici o započinjanju rata protiv neke države? Štaviše, da li je ispravno da se naš glasački stav, koji je složena kombinacija naših različitih životnih preferencija i iskustava, može posmatrati kao jedna brojka? Da bi se odgovorilo na ovakva i slična pitanja, mnogi teoretičari su krenuli drugim putem, napustivši agregativni model demokratije i okrenuvši se tzv. *deliberativnom* modelu.

Deliberativni model je danas izuzetno popularan i široko zastupljen u literaturi, zbog čega ga nije moguće prikazati u detaljima. Stoga ću se ovde potruditi da ga izložim u najkraćim crtama.

Pre svega, kao što samo ime kaže, deliberativna demokratija uključuje proces deliberacije, odnosno, proces racionalnog razmatranja određenih problema o kojima se odlučuje. Jednostavno rečeno, od učesnika u deliberaciji se očekuje da racionalno predstavte neki problem, zatim da o njemu diskutuju koristeći se racionalnim argumentima, i na kraju, da se dođe do nekog zajednički promišljenog zaključka. Ovaj model demokratije ima nekoliko velikih prednosti u odnosu na agregativni model, od kojih je najvažnija sama procedura dolaženja do odluke. Proces se ukratko može predstaviti na sledeći način.

Prvo, glasači formulišu o čemu se glasa, a ne neko treće lice.³ Oni iznose problem, a ne neko sa strane. Dakle, prvi korak u deliberativnom odlučivanju jeste formulacija problema, tačnije, formulacija predmeta o kojem treba odlučiti. Za razliku od agregativnog modela demokratije, ovde ne postoji unapred dat spisak opcija koje treba razmatrati, već te opcije treba da formulišu u prvom koraku sami učesnici. Učesnici se okupljaju na jednom mestu, i diskusija počinje.

171

Nakon što se formuliše problem, u narednom koraku se navode moguća rešenja problema. Naravno, i ovog puta učesnici predlažu alternative. Ponovo se vodi racionalna diskusija, u kojoj svaki učesnik ima pravo da navede svoje razloge za ili protiv jedne ili više alternativa, i njegovo mišljenje moraju da uvažavaju i razmotre svi ostali. Očekuje se da će u početku biti formulisan veliki broj alternativa, mnoge od njih dosta neprecizno ili dvosmisleno. Pretpostavlja se da će se procesom racionalne diskusije ovi problemi izbistriti, jer će, po definiciji, sve irelevantne alternative otpasti, a one koje nisu dobro formulisane biće razmotrene i preciznije izražene.

Kada se i ovaj stupanj obavi, od učesnika se očekuje da se polako okrenu procesu donošenja konačne odluke. Za razliku od agregativne, deliberativna demokratija ne podrazumeva agregativno sabiranje glasova (barem ne nužno). Umesto toga, ona podrazumeva da će svi glasači – učesnici u debati – doći do tzv. *jednvršnosti preferencija*, odnosno, da će konačni izbor glasača predstavljati izbor *srednjeg ili idealnog glasača*. Iako je do danas objavljeno mnogo empirijskih i teorijskih studija o jednvršnosti preferencija, i dalje je nejasno šta ovo tačno treba da znači. Ono što se može reći jeste da jednvršnost predstavlja umerenu tačku kombinacije preferencija oko koje postoji manje ili više supstantivno slaganje.⁴ Kao što Fiškin et al. navode:

³ Kasnije će se pokazati da mnogi filozofi dovode u pitanje ovo tvrđenje.

⁴ Za detaljniji opis i skicu teza jednvršnosti preferencija i idealnog ili srednjeg glasača, pogledati List; Luskin; Fishkin; McLean 2006: 15–17.

Kombinacija preferencija je jednovršna za pojedince ako postoji poredak alternativa s leva na desno tako da svaki pojedinac ima (1) najpreferiraniju alternativu i (2) opadajuće preferencije prema drugim alternativama kako se udaljavaju od nje [najpreferiranije alternative] (List; Luskin; Fishkin; McLean 2006: 2–4).

Da li to znači da se, nakon što se obavi proces deliberacije koji sam u kratkim crtama skicirao, može doći do preseka kombinacija preferencija i jedne koju svaki član diskusije ponaosob najviše preferira? Verovatno da ne. Kao što Fiškin et al. smatraju, „od deliberacije očekujemo da uveća *približnost* jednovršnosti (List; Luskin; Fishkin; McLean 2006: 2). Drugim rečima, daleko je realističnije smatrati da se pre može postići umerena ili približna jednovršnost preferencija nego neka apsolutna. Razlog je u tome što nije racionalno očekivati da će svi ljudi, nakon što se završi deliberativna diskusija, doći do istog mišljenja. Ma koliko ubedljive racionalne razloge naveli u prilog jednoj alternativu, i dalje je moguće da se ne slože svi sa njom u potpunosti.

172

Koja je glavna zasluga teorije jednovršnosti preferencija? Prema većini autora koji se bave ovom tematikom, ona uspešno otklanja cikličnost preferencija i ostale veće probleme agregativnog modela demokratije koje smo pomenuli u prvom poglavlju. Sada imamo diskusiju o alternativama preko koje učesnici „profinjuju“ svoje preferencije, tako da se na kraju, kada se uzmu u obzir preferencije svih glasača, može formirati „kontinuum preferencija“ (Miller 1992: 63) u kojem će se jedna od njih najviše isticati. Agregativni model ne poznaje nikakav kontinuum preferencija, jer je opcije moguće poređati na više načina. Međutim, „jednovršnost je binarno svojstvo: kombinacija preferencija je ili jednovršna ili nije“ (List; Luskin; Fishkin; McLean 2006: 2).

Da bi čitav ovaj proces deliberativnog odlučivanja imao smisla, neophodno je ispuniti niz suštinskih uslova.

- 1) *Jednakost svih učesnika u deliberaciji.* Pre svega, neophodno je da građani koji učestvuju u deliberaciji moraju da tretiraju jedni druge kao racionalne i sebi jednake osobe. Pod time se podrazumeva da svako uvažava mišljenje svih ostalih učesnika, bez ikakvog oblika diskriminacije. Dalje, očekuje se da svako bude iskren kada iznosi svoje razloge, i da ne gleda sopstveni interes, već interes svih učesnika i društva kojem pripada. Ukoliko se ovi uslovi ne zadovolje, ukoliko jedan od učesnika ima razloga da sumnja da će ga drugi diskriminisati ili nasamariti, onda nema razloga da bude iskren prema ostalima, i tada će se doći u situaciju u kojoj je svako svakome vuk. Naravno, u tom slučaju ideja deliberativne demokratije pada u vodu.

Ovom zahtevu se možda može prigovoriti da je nerealan. Vrlo je teško očekivati od većine ljudi da zaborave na svoje lične interese i da posmatraju

samo opšti interes svoje zajednice i svojih sugrađana. Pored toga, da bi svi građani verovali jedni drugima, potrebno je da neko počne prvi da bezuslovno veruje ostalima, tačnije, da pruži primer ostalim učesnicima.

Mislim da se na ovo može lako odgovoriti. Kao što Dejvid Miler smatra (Miller 1992: 65), svaka situacija o kojoj se odlučuje na način delibrativne demokratije je jedinstvena. Svaka situacija će imati svoju težinu i svoje specifične uslove i okolnosti koji garantuju da će se učesnici međusobno poštovati i verovati jedni drugima. Na primer, mislim da nije opravdano verovati da će isti skup okolnosti naterati ljude da veruju jedni drugima u situaciji kada odlučuju da li treba postaviti ležećeg policajca ispred osnovne škole, u situaciji da li treba pristupiti Evropskoj uniji i u situaciji da li treba započeti rat protiv druge države. Kada se diskutuje o ležećem policajcu, očekuje se da će u toj diskusiji učestvovati samo oni kojih se to najviše ili direktno tiče, na primer, roditelji dece koja pohađaju tu školu. Ukoliko se ovoj diskusnoj grupi priključi i Jovan koji živi u drugom gradu, onda se može očekivati da on ne učestvuje ozbiljno u diskusiji, jer ga se dati problem ne dotiče direktno, pa se stoga može očekivati da se naruši uzajamno poverenje diskutanata.

173

Međutim, Jovan će se „uozbiljiti“ u diskusiji kada se postavi pitanje da li treba ući u Evropsku uniju. Ova odluka se tiče svih građana, bez obzira na grad u kome žive, tako da opet imamo zatvoreni koherentan skup diskutanata koji diskutuju o pitanjima koja ih se direktno tiču. Naravno, opet je moguće zamisliti neku treću osobu – Pavla – koga ne zanima ulazak u Evropsku uniju jer, recimo, ne živi u matičnoj državi nego u inostranstvu. Od njega se ne može očekivati da učestvuje u diskusiji o pristupanju Evropskoj uniji, i verovatno bi mnogi autori rekli i da ne treba da učestvuje, jer će možda gledati isključivo sopstveni interes a ne interes zajednice (recimo, nakon ulaska u Evropsku uniju neće više morati da plaća radnu vizu). Uzajamno poverenje je opet sačuvano.

Međutim, Pavle će biti uključen u proces deliberacije kada se bude odlučivalo da li da njegova država započne rat protiv neke druge države. Iako živi u inostranstvu, njega se ova tematika dotiče, jer, u slučaju da dođe do rata, biće regrutovan i poslat u borbu.

Jednom rečju, ako grupa učesnika deliberacije bude precizno definisana, tako da uključuje samo one osobe kojih se direktno tiče problem o kojem treba odlučiti, smatram da se relativno lako može obezbediti uslov da građani uvažavaju mišljenja jedni drugih i da posmatraju interes zajednice a ne samo lični interes.

- 2) Dalje, *deliberacija mora da bude javna*. Mora se garantovati pravo da svako može da učestvuje u njoj, gde će javno izneti svoje mišljenje tako da ga mogu čuti svi ostali i uputiti mu eventualne prigovore. Ako bi deliberacija

bila tajna ili ograničena samo na nekoliko osoba, onda ne bi moglo da se dođe do jednovršnosti preferencija, jer se ne uzimaju u obzir preferencije ostalih građana.

- 3) Zatim, kao što sam već pomenuo, stanovište deliberativne demokratije sugerše da *procedure i probleme formulišu građani koji učestvuju u deliberaciji*, a ne neka treća strana. Pošto o datom problemu moraju diskutovati samo oni kojih se taj problem tiče, kao što sam maločas objasnio, nemoguće je da temu diskusije građanima nametne neko sa strane, nego je moraju formulisati isključivo oni sami.

Ovoj tački se može uputiti prigovor da je u praksi dosta sumnjiva. Iako se čini da je ovo teorijski ispravno, postavlja se pitanje da li se to u praksi dešava na opisani način. Da li je realno očekivati da će građani sami uvideti neki problem i onda organizovati diskusiju? Ako je reč o nekim manjim problemima, poput postavljanja ležećeg policajca, onda je odgovor verovatno pozitivan. Međutim, ako govorimo o složenijim pitanjima, stiče se utisak da će uvek postojati neko treće lice koje će *formulisati* centralni problem oko kojeg treba doneti odluku. Primera radi, ako je u pitanju odluka o pristupanju Evropskoj uniji, kako uopšte građani dolaze do situacije da odlučuju o ovom pitanju? Da li je neko od njih uočio da o ovome treba odlučivati? Ili je možda taj problem izneo predsednik države, premijer ili neki drugi *predstavnik*. Ovo se na prvi pogled može učiniti bezopasnim, ali se postavlja sledeće pitanje – ako je ovo zapažanje ispravno, po čemu se onda deliberativna demokratija razlikuje od agregativne? Prisetićemo se da kod agregativnog modela odlučivanja imamo skup opcija za koje glasamo, a koje nam je neko sa strane nametnuo. Iako kod deliberativne demokratije građani mogu odlučiti da je pitanje koje im je postavljeno irelevantno, te stoga nema potrebe da se o njemu diskutuje, ili se možda o njemu izjasne negativno nakon diskusije pa ga odbace, ostaje utisak da će uvek stajati neko sa strane ko će uticati na problem o kojem se diskutuje. Ponašljam, to i dalje ne znači da ta osoba, nazovimo je moderator, može uticati u velikoj meri na sam proces deliberacije, ali ipak ne možemo se oteti utisku da će moderator i dalje uticati, što, po definiciji deliberativne demokratije, ne bi smelo da se dešava.

Drugi problem koji se nadovezuje na ovaj glasi – da li je realno očekivati da se deliberativna diskusija odvija kako treba bez moderacije kao takve? Drugim rečima, da li je moguće da neka diskusija bude konstruktivna, a da nema nikoga sa strane da je usmerava? Možda je moguće, ali samo za male grupe, recimo, kada odlučujem sa svojim prijateljima koji ćemo sport da gledamo. Ali, deliberativna demokratija se uglavnom odnosi na veće društvene grupe koje treba da donesu neku složenu odluku. Ako se opet vratimo na odluku o ulasku u Evropsku uniju, verovatno je da će veliki broj

Ljudi izneti veliki broj razloga za i protiv, pa se onda stiče utisak da mora postojati neki moderator koji će voditi evidenciju o svim ovim predlozima i paziti da diskusija ne skrene u neodgovarajućem pravcu. Međutim, onda moramo da se zapitamo – ko je on? Da li je taj moderator neko od učesnika deliberacije koji je privremeno izabran na tu poziciju? Ili je to možda neki stručnjak-ekspert čija je profesija da bude moderator? Da li i on može da učestvuje u diskusiji, ili je njegov jedini zadatak da stoji sa strane i nadgleda ostale? Da li to mora biti neko ko nema nikakve veze sa diskusionom grupom, ne bi li kao nepristrasni posmatrač usmeravao diskusiju u objektivnom pravcu?

Moj utisak je da je neka vrsta moderacije neophodna, barem kada je reč o velikoj diskusionoj grupi, i tada je možda najbolje da se usvoji sistem u kojem će moderator poticati iz grupe koja diskutuje, i to tako da se naizmenično smenjuju posle određenog kraćeg perioda. Ukoliko bi moderator bio neko sa strane – kao kada bismo, recimo, odlučivali o ulasku u Evropsku uniju, a moderator bio neki nemački državljanin – onda učesnici mogu početi da postepeno narušavaju prvi navedeni uslov – uzajamnog poverenja i gledanje opšteg interesa – jer se može dogoditi da neko od učesnika počne da iznosi razloge za ulazak u Evropsku uniju ne zato što iskreno misli da to treba da se dogodi, već zato što će kasnije imati koristi od moderatora – nemačkog državljanina – ukoliko jednog dana dođe do pristupanja Uniji.

175

- 4) U prilog ovakvom mišljenju ide i teza Džošue Koena da su „strane formalno i supstantivno jednake. Postojeća (politička ili ekonomska) moć pojedinca neće diktirati njihove šanse da doprinesu deliberaciji“ (Cohen 2009: 74). Ukoliko je ovo moguće ostvariti, onda je možda nužno da ne postoji nikakav moderator sa strane, već, ukoliko je moderacija potrebna, to može da bude neko iz diskusione grupe.
- 5) *Sloboda mišljenja i izražavanja*. Ovo je možda i jedan od ključnih uslova za mogućnost funkcionisanja deliberativne demokratije. Svako od učesnika mora se osećati slobodnim da izrazi bilo koji stav bez bojazni da će zbog toga ispaštati na bilo koji način. Ukoliko bi bio slučaj da, recimo, deliberativnu diskusiju nadgleda autoritativni režim, učesnici verovatno neće biti slobodni da iznose mišljenje. U tom slučaju će doći do neiskrene diskusije koja protivreči prirodi deliberativne demokratije.

Do sada smo razmatrali neka opšta pozitivna određenja deliberativne demokratije. Ukazali smo na njene osnovne prednosti u odnosu na agregativni model. Pokazalo se da je dosta uspešnija jer pojedinci mogu aktivno da učestvuju u formulaciji problema o kojima će se odlučivati, a ne samo da glasaju o onome što im drugi ponudi kao alternative. Takođe, pokazuje se da deliberativni model ne pati ni od kakvih paradoksalnih situacija do kojih dolazi kada se sabiraju glasovi kao u slučaju agregativnog modela.

Međutim, deliberativna demokratija ima nekoliko ozbiljnih nedostataka, o kojima će sada biti reči.

III Osnovni problemi deliberativne demokratije

Ono što prvo upada u oči kada govorimo o procesu deliberativnog odlučivanja kako smo ga opisali je – kako da to izvedemo? Kako možemo da skupimo toliki broj ljudi koji će odlučivati o problemima na jednom mestu? Kao prvo, odlučivanje o jednom problemu može trajati do unedogled zbog broja učesnika i broja njihovih alternativa, jer treba prodiskutovati o svakoj od njih. Naravno, nije potrebno reći da problema za diskusiju ima potencijalno mnogo, pa bi onda moglo da se zaključi da, ako usvojimo model deliberativne demokratije, ceo život moramo da provedemo na trgovima ili u gradskim većnicama, diskutujući o aktuelnim problemima.

176 Problem je, dakle, u sledećem. Ako se opredelimo za neposrednu, odnosno *direktnu* deliberativnu demokratiju, onda je verovatno nemoguće odgovoriti na primedbu da je tako nešto jednostavno nemoguće. Naravno, ukoliko diskutujemo o postavljanju ležećeg policajca, onda je ovaj model moguć, jer u toj diskusiji po pretpostavci neće učestvovati mnogo ljudi. Ali, šta je sa odlučivanjem poput ulaska u Evropsku uniju? Ako uzmemo za primer našu državu, bilo bi neozbiljno tvrditi da svi punoletni građani Srbije treba da se okupe na jednom mestu i da diskutuju o problemu.

Jedini izlaz je da u igru uvedemo predstavnike. Međutim, veliko je pitanje da li su deliberativna i predstavnička demokratija kompatibilne. Suština deliberativne demokratije je u tome da svi učestvuju i da zajednički dođu do neke odluke, a ne da to čini neko umesto njih. Naravno, moguće je da građani dođu do izvesne odluke deliberacijom, zatim da je saopšte svom predstavniku (na primer, predsedniku države), koji će kasnije zauzimati stav ljudi koje predstavlja. Međutim, može se lako dogoditi da predstavnik dođe u nepredviđenu situaciju u kojoj će morati da donese neku odluku na svoju ruku u ime onih koje zastupa. Iako ta odluka može biti u najboljem interesu onih koje predstavlja, ovakva situacija krši osnovna načela deliberativne demokratije, koja sugerišu da svaka odluka treba da se postigne zajednički, a ne da je donosi neko nezavisno telo.

Prema tome, scenario sa predstavnikom mora da se napusti. Ali ne možemo se ni osloniti na scenario direktne deliberativne demokratije, barem ne u svim situacijama, jer je tako nešto nemoguće. Šta nam je onda činiti? Da li deliberativnu demokratiju treba zbog toga tretirati kao lep teorijski ideal koji nema nikakve veze sa stvarnošću? Pre nego što se odgovori na ovo pitanje, treba razmotriti još jednu mogućnost – deliberativnu demokratiju preko interneta, odnosno, onlajn deliberativnu demokratiju.

IV Internet kao sredstvo deliberativne demokratije

Danas se uopšteno smatra da je internet najbolje sredstvo komunikacije i povezivanja ljudi širom planete. Uz malo tehničkog predznanja, internet je dostupan većini osoba, bez obzira na to gde žive, koliko zarađuju, koje su boje kože, kog su pola itd. Opšti je utisak da se na internetu može ostvariti totalna ravnopravnost među ljudima koja se možda ne može ostvariti tako lako u stvarnosti. Upravo zbog ovoga neki autori sugerišu da je internet možda najbolje sredstvo za realizaciju deliberativne demokratije i njenih procesa donošenja odluka.

Današnji internet nudi raznorazne načine povezivanja osoba. Postoje takozvani forumi, napravljeni po uzoru na antičke rimske forume, gde osobe mogu da dođu, registruju se, i potom diskutuju o raznim problemima. Pošto su forumi uglavnom specifično posvećeni jednoj temi, ljudi najčešće odaberu da učestvuju u forumima čija im je tema od interesa ili koristi. Slično važi za raznorazne mejling liste, grupe itd.

177

Pored ovakvih sajtova, postoje i zvanične prezentacije gradova, državnih institucija, privatnih korporacija, pa i samih država. Neretko se dešava da gradska uprava nekog mesta ima svoju internet prezentaciju. Na ovim mestima uprava može da informiše građane o najnovijim događajima u gradu, o trenutnim problemima i tome slično. Pošto dosta ljudi ima pristup internetu i neophodno minimalno tehničko znanje korišćenja računara i interneta, došlo se na ideju da građani mogu da ostave neki svoj komentar, zapažanje ili kritiku vezanu za neku odluku gradske uprave koja je objavljena na internet stranici. Ukoliko je čitava stvar bolje organizovana, gradska uprava može takođe da otvori diskusiju oko toga šta treba učiniti po pitanju nekog problema koji se pojavio u gradu, i da potom građani mogu da međusobno ili zajedno sa državnim službenicima diskutovati o eventualnim rešenjima.

Da ovo ne bude samo teorijska pretpostavka pobrinulo se, na prvom mestu, nekoliko država iz Sjedinjenih Američkih Država, koje su prve pokrenule ovu inicijativu. Pomenućemo samo jedan od takvih pokušaja. Država Virdžinija je pokrenula veb sajt na kome njeni građani mogu da diskutuju o aktuelnim problemima ove države. Državni službenici se trude da ohabre građane da učestvuju što više u uzajamnoj komunikaciji, i za sada, po svemu sudeći, ova inicijativa Virdžinije daje pozitivne rezultate.⁵

Drugi poznati primer je veb portal Minesote koji funkcioniše po principu foruma – diskusije su grupisane u više različitih tema, tako da svaki učesnik može da odabere temu koja ga najviše dotiče.⁶

⁵ Za više primera ovakvih veb sajtova, pogledati Dahlberg 2001: 157–177.

⁶ <http://forums.e-democracy.org/>.

Na ovaj način se bez ikakvih problema rešava osnovni problem deliberativne demokratije: preko interneta u procesu deliberacije može da učestvuje ogroman broj ljudi. Upravo se ovo može smatrati glavnim argumentom u prilog mogućnosti deliberativne demokratije na internetu – široka dostupnost bez fizičkih ograničenja.

Iako se ovo na prvi pogled može učiniti potpuno prihvatljivim, i možda čak i konačnim rešenjem problema deliberativne demokratije, treba biti vrlo oprezan, iz dva razloga. Prvo, neki od problema koje sam ranije naveo, a koji muče standardnu deliberativnu demokratiju, javljaju se i u ovom slučaju. Drugo, deliberativna demokratija preko interneta otvara i neke nove, sebi svojstvene probleme koje je dosta teško rešiti.

Pre nego što se navedu ovi problemi, treba detaljnije razmotriti neke od argumenata u prilog tezi da je deliberativna demokratija na internetu moguća.

V Argumenti „za“

178

Jedan od glavnih uslova postojanja deliberativne demokratije je da njeni učesnici budu što bolje informisani o problemima o kojima treba doneti rešenje. Imajući u vidu prirodu interneta, ovaj uslov ne samo što se može lako ispuniti, već je to moguće ostvariti daleko brže i daleko bolje nego u standardnoj formi informisanja. Osobi obično ne treba mnogo vremena da sazna sve što treba o problemu o kojem će se uskoro diskutovati (Gimmler 2001: 21–39).

Oslanjajući se na tu pretpostavku, Dejvi Jansen (Davy Janssen) i Rafael Kiz (Raphaël Kies) su sprovedli empirijsko istraživanje koje je navodno pokazalo uspešan potencijal deliberativne demokratije preko interneta. Njihovo istraživanje pokazuje da je dosadašnja praksa državnih organa da koriste internet za diskusiju o problemima sa građanima urodila plodom – mnogi građani su vrlo zainteresovani da učestvuju. Jedini problem, kako navode, jeste u tome da se nije odazvalo mnogo državnih zvaničnika. Međutim, iako je to loša vest, ne narušava projekat tzv. elektronske demokratije (e-demokratije), jer se ova dva autora nadaju da se efikasnim zakonskim regulativama državni zvaničnici u budućnosti mogu „prisiliti“ na učešće (Janssen; Kies 2005: 317–335).

Evo najznačajnijih argumenata „za“:

- 1) *Reciprocitet*. Učesnici su u najvećem broju slučajeva zainteresovani da pažljivo saslušaju šta drugi kažu, a zatim da razmotre njihove stavove. Pošto se komunikacija odigrava preko interneta, učesnici nisu prisiljeni da odmah odgovore i iznesu svoje mišljenje, već mogu u međuvremenu da razmisle šta će reći, da potraže dodatne informacije na internetu i tome slično (Westholm 2002: 240–247). Ova osobina obično ne postoji van virtuelne realnosti, jer, recimo, u skupštinskoj Sali, gde se odigrava deliberativna

diskusija, učesnici ne mogu da dođu do dodatnih informacija tako lako, niti je praktično izvodljivo da dugo razmišljaju pre nego što kažu nešto novo. Prednost interneta je naročito jasna kada uzmemo u obzir da na neki problem možete odgovoriti i posle nekoliko dana, što nije izvodljivo u stvarnom svetu.⁷

- 2) *Jednakost učestvovanja i diskutovanja.* Savremene računarske tehnologije omogućavaju da internet korisnik ostane anonimn, tako da vi nikada ne možete znati ništa o osobi sa kojom komunicirate, osim ako vam ona svojevremeno nešto ne otkrije. Na taj način, siromašne osobe mogu da diskutuju sa vrlo bogatim ljudima, a da uopšte ne znaju s kim razgovaraju. Ovo je vrlo važno, jer se na takav način odstranjuje bilo kakav eventualni uticaj na diskusiju koji govornik može imati na osnovu svog porekla, imovinskog statusa ili nečeg sličnog. Deliberativna demokratija preko interneta može bez većih problema da obezbedi ovaj uslov, dok deliberacija iz stvarnog sveta nije sposobna za tako nešto. Dakle, još jedan plus u odnosu na deliberaciju iz stvarnog sveta (Westholm 2002: 240–247).
- 3) *Imunizacija od autoritativizma.* Iako mnoge onlajn deliberativne diskusije inicira niko drugi, a ne država i njeni službenici, to ne znači da se sve diskusije moraju obavljati na njihovim sajtovima. Ukoliko neka država poseduje autoritativnu vlast, pa sloboda diskusije nije neograničena, ljudi se lako mogu organizovati i diskutovati na sajtovima nad kojima njihova država nema nikakvu moć. Ovo je takođe vrlo bitna stavka, jer pokazuje da je deliberativno odlučivanje moguće u bilo kojoj zajednici, dok to ne važi za stvarni svet – čak i danas postoji dosta autoritativnih država koje bi se u najmanju ruku mešale u deliberativni proces i značajno uticale na njega (Buchstein 1997: 248–263).
- 4) *Neutralnost.* Ono što krase deliberativnu demokratiju na internetu je potpuna neutralnost u odnosu na države, (privatne) korporacije, nevladine organizacije itd. Diskusiju na internetu može da pokrene bukvalno bilo koja osoba, i to potpuno nezavisno od navedenih delatnika. Iako je tačno da će se diskusija koju započne neki državni službenik više „računati“ nakon deliberacije, često se dešava da građani sami pokrenu neko pitanje, da o njemu diskutuju, i da na kraju državna uprava bude prinuđena da ispoštuje njihovu odluku.⁸

179

⁷ Pod sintagmom „stvarni svet“ podrazumevam naš svet van virtuelne stvarnosti, kao što su skupštinske sale za diskusiju i slično.

⁸ Jedan od primera je ranije naveden sajt Minesote (<http://forums.e-democracy.org/>, sajtu pristupljeno 7. decembra 2011), gde se u više navrata dešavalo da neko od građana samoinicijativno pokrene diskusiju o problemima kojih se državni zvaničnici možda ne bi ni dosetili. Diskusija obično urodi plodom, i državne vlasti nemaju drugog izbora do da sprovedu ono što su građani odlučili.

Na osnovu ovih razloga, neki autori (Buchstein 1997: 248–263) zaključuju da internet može dovesti do ukidanja predstavničke demokratije i vratiti nas direktnoj demokratiji koja bi se odvijala na upravo opisani način. Međutim, mnogo je više onih autora koji su vrlo skeptični prema ovakvom zaključku. Prema njihovom mišljenju, internet ne može da zameni današnju predstavničku demokratiju, što ne znači da ne može da joj barem pomogne. Na primer, pre nego što izađemo na glasanje, možemo danima ili nedeljama unapred da međusobno diskutujemo o svojim preferencijama pa da zatim na dan izbora dođemo do kakve-takve jednovršnosti preferencija. Možemo da pretražimo internet i dođemo do novih informacija koje će poboljšati i profiniti naše preferencije. U svakom slučaju, u ovom trenutku bi bilo vrlo pretenciozno i neopravdano tvrditi da je otkriven model demokratije koji bolje funkcioniše od našeg sadašnjeg modela predstavničke demokratije.

Sada ću navesti osnovne prigovore protiv mogućnosti onlajn deliberativne demokratije (Westholm 2002: 240–247; Edwards 2008: 233–248).

180 VI Argumenti „protiv“

U poslednje vreme se javlja sve više autora koji ne samo što odbacuju mogućnost onlajn deliberativne demokratije, već je proglašavaju za čistu besmislicu. Ovaj poslednji stav je, rekao bih, verovatno preteran. Kao što ćemo ubrzo videti, ima osnova da se bude skeptičan, ali ima i dobrih osnova da se mogućnost onlajn deliberativne demokratije ozbiljno uzme u obzir.

- 1) Jedan od prvih argumenata protiv onlajn deliberativne demokratije je *argument stratifikacije*. On polazi od pretpostavke da nisu svi ljudi jednako tehnološki potkovani, i da će zbog toga doći do stratifikacije gde će se oni koji su tehnološki pismeniji izdvojiti od onih manje pismenih. U takvoj situaciji nije moguća deliberativna diskusija, a samim tim ni deliberativna demokratija, jer će pod takvim okolnostima u deliberaciji učestvovati samo oni koji su tehnički sposobniji (Buchstein 1997: 248–263).

Ovaj argument je preteran. Prvo, da bi se učestvovalo u deliberativnom odlučivanju preko interneta, potrebno je najminimalnije tehničko znanje, kao što je povezivanje na internet i pisanje i slanje poruka. Teško se može tvrditi da je taj proces toliko komplikovan kao što ova kritika sugeriše. Drugo, nije teško zamisliti da država preduzme određene mere i pomogne onima koji nisu u stanju da ispune ovaj uslov iz bilo kog razloga.

- 2) *Komercijalizacija*. Velike korporacije će sve više uticati na način funkcionisanja interneta, zbog čega će se, makar implicitno, razvoj deliberativne demokratije preko interneta kretati u pravcu koji izaberu ove korporacije. S obzirom na to da deliberativna demokratija pretpostavlja javni prostor u

kojem ne postoje ovakvi uticaji, ona nije moguća iz ovih razloga (Buchstein 1997: 248–263).

Iako nije baš najjasnije šta se tačno tvrdi ovim prigovorom, stiče se utisak da on ima određenu težinu. Korporacije ne mogu neposredno da utiču na proces deliberacije, ali mogu uticati na to kada će se i pod kojim uslovima odvijati deliberacija. Na primer, ako uzmemo nedavna dešavanja povodom donošenja ACTA zakona (ACTA, internet), moguće je zamisliti da se korporacije preko ovih zakona direktno umešaju u onlajn diskusiju. Pošto će građani biti svesni njihovog prisustva, mogu osetiti izvesnu nelagodu ako diskutuju o osetljivijim pitanjima, recimo, kako rešiti problem piraterije u nekoj državi. Tada će građani „paziti šta govore“ umesto da zaista iznose svoja mišljenja. Ukoliko je ovo tačno, deliberativna demokratija pada u vodu, jer je, kao što je više puta do sada rečeno, njena osnovna pretpostavka neometana diskusija na koju utiču prvenstveno njeni učesnici.

- 3) *Panoptifikacija*. Postoji jedna dodatna bojazan u vezi sa prethodnom tačkom. Razvoj interneta je do sada uspeo da otvori nove sfere života koje iziskuju nove institucije, nove vladine i nevladine agencije, itd. Argument panoptifikacije tvrdi da će se ovo još više uvećati u eri e-demokratije, jer će vlade pokušavati da nametnu svoju volju i kontrolu i u diskusijama koje se vode na internetu (Buchstein 1997: 248–263). Mislim da je ova bojazan opravdana zbog maločas pomenutog zakona. Pre ovog zakona je bilo moguće registrovati sajt u bilo kojoj državi, a potom neometano deliti informacije (pod uslovom da su legalne), voditi raznorazne diskusije itd. Međutim, ukoliko ovaj zakon zaživi, pomenuta sloboda će biti dovedena u pitanje, jer ACTA garantuje pravo raznim vladinim agencijama da se nadgledaju i direktno utiču na politiku bilo kog sajta. Naravno, nije potrebno mnogo objašnjavati koliko je ovo štetno po ideju deliberativne demokratije. Još jednom, ukoliko ste svesni da vas neko posmatra sa strane, moraćete da vodite računa o čemu govorite, a to će vas sprečavati da iznesete svoje mišljenje o datom problemu.
- 4) *Derealizacija*. Opšte je poznato da komunikacija i razmena informacija preko kompjutera i interneta dovode do stvaranja posebne sfere realnosti, tzv. virtuelne. Neki filozofi smatraju da ona sa sobom nosi nove želje i potrebe ljudi. Sada se postavlja pitanje – o čemu ćemo diskutovati i odlučivati preko interneta, da li o problemima iz stvarnog sveta, ili o problemima virtuelnog sveta, ili o oba? Ovaj argument protiv deliberativne demokratije preko interneta izgleda da tvrdi da će se ljudi odvojiti od stvarnosti i diskutovati o „nestvarnim“ problemima (Buchstein 1997: 248–263).

Mislim da je ovaj argument u najmanju ruku preteran. Pre svega, nije jasno zbog čega bi se ljudi do te mere odvojili od stvarnog sveta i u potpunosti

živeli samo u virtuelnom svetu? Drugo, sve i da je ova teza tačna, ne vidi se zašto bi pitanja i problemi virtuelne stvarnosti bili irelevantni za deliberativno odlučivanje? Zbog čega ne bi imalo smisla ili potrebe diskutovati o pomenutim zakonima koji se tiču same virtuelne realnosti? Deliberativna demokratija pretpostavlja da građani diskutuju o problemima koji ih muče i da nakon diskusije donesu odluku, pri čemu se nigde ta diskusija ne ograničava na stvarni svet; odnosno, ne vidi se zbog čega bi se isključili problemi koji se tiču virtuelne realnosti.

- 5) *Selektivnost diskusija i informacija*. Postoji još jedan argument protiv onlajn deliberativne demokratije koji smatra da učesnici u diskusiji i u odlučivanju obraćaju pažnju samo na one probleme koji ih zanimaju, a ne i na sve moguće probleme koji mogu da se jave (Dahlen 2002, internet).

Izgleda da ovaj argument pravi dve greške. Prvo, ovo je empirijsko tvđenje, a do sada je pruženo malo empirijskog dokaza za ovakav stav. Drugo, sve i da je ispravan mislim da je ovo argument u prilog deliberativnoj demokratiji preko interneta, a ne kontraargument. Kao što sam naveo kada sam diskutovao o problemima standardne deliberativne demokratije, građani će uvek obraćati pažnju kada se diskutuje o pitanjima koja ih se tiču. Nasuprot tome, verovatno je da neće biti iskreni ili zainteresovani ako ih neko primora da prisustvuju odlučivanju o problemu koji na njih ne utiče. Dakle, jedan od osnovnih uslova deliberativne demokratije bi bio dobrovoljnost. Internet ni u kom slučaju ne narušava ovaj uslov, već samo može da ga pospeši. Pored toga, bilo bi nerealno i verovatno kontraproduktivno očekivati da svaka osoba može da diskutuje o svakom problemu i da poseduje svaku vrstu informacije. Prema tome, smatram da ovaj argument ne uspeva da nas odvrati od onlajn deliberativne demokratije.

- 6) *Uticaj mas-medija na formiranje javnog mišljenja* (Gimmler 2001: 26). Ovo je zaista veliki problem. Državni delatnici i druge interesne grupe mogu preko medija da u ogromnoj meri utiču na razmišljanje ljudi i njihovo deliberativno odlučivanje. Za sada se ne vidi kako se može otkloniti ovaj problem, ali smatram da on ne može da se navodi kao (ključan) kontraargument deliberativnoj demokratiji na internetu, jer taj isti problem važi i van interneta. Opšte je poznato da se mas-mediji koriste u velikoj razmeri za formiranje javnog mišljenja pre bilo kakvog glasanja. Pošto se ovaj problem javlja u jednakom intenzitetu i u stvarnom svetu i na internetu, ne vidi se zbog čega bi u tom smislu onlajn deliberativna demokratija bila u nezavidnijem položaju od ove druge vrste deliberativne demokratije.

Sada bih želeo da ukratko razmotrim da li deliberativna demokratija na internetu može da reši probleme sa kojima se suočava standardna deliberativna demokratija, o kojima je bilo reči u poglavlju II.

VII Onlajn deliberativna demokratija i deliberativna demokratija van interneta

Svako ko je ikada učestvovao u bilo kojoj diskusiji na internetu mogao je da prime-ti da obično postoji neko ko je moderator, administrator, vlasnik mejling liste itd. Često su i ovi ljudi uključeni u diskusiju tako da se uopšte ne razlikuju od ostalih učesnika, ali to, nažalost, nije uvek tako.

Ranije smo pomenuli da deliberativna demokratija ima poteškoća da odgovori na pitanje o statusu moderatora diskusije. Ovo pitanje se javlja i u onlajn deliberativnoj demokratiji, i to u još složenijem obliku. Van sfere interneta, u skupštinskoj sali ili nekoj drugoj prostoriji gde se vodi deliberativna diskusija, moguće je da neko od moderatora bude jedan od učesnika u diskusiji. Iako se ovo može reći i za sferu interneta, iako je tačno da moderator može da bude jedan od učesnika, i dalje ostaje „supermoderator“ ili administrator koji je vlasnik sajta na kom se odvija dis-kusija, ili koji je pokrenuo diskusiju, itd. Na internetu će uvek postojati neko ko je iznad svih ostalih. Ponovo se postavlja pitanje o njegovom statusu – da li i on može da učestvuje u diskusiji? Da li i u kojoj meri može da utiče na sam tok diskusije? 183

Na ova i slična pitanja je pokušao da odgovori Artur Edvards (Arthur Edwards) koji je sproveo nekoliko empirijskih istraživanja. Prema njegovom mišljenju, dan-as „postoji potreba za moderatorom kao novim demokratskim posrednikom između građana i vlade, pored onih koji već postoje. Demokratski režimi ne mogu da funkcionišu bez ovih *posrednika*.“ (Edwards 2002: 3–4; moj kurziv). Ukoliko je ovo tačno, onda je ideja deliberativne demokratije dovedena u pitanje, jer je dosta teško uklopiti „posrednike“ u deliberaciji: izuzetno je komplikovano precizirati koja bi tačno bila njihova funkcija.

Edvards smatra da ovi posrednici – moderatori mogu da imaju sledeće funkcije i obaveze (Edwards 2002: 7):

- 1) Određuju ciljeve diskusije.
- 2) Pribavljaju podršku političkih i drugih organizacija koje će se složiti da ka-snije uzmu u obzir zaključke deliberativne diskusije, i da ih sprovedu na najbolji mogući način.
- 3) Kontrolišu granice diskusije, odnosno, vode računa da se učesnici drže teme diskusije.
- 4) Obezbeđuju da se rezultati diskusije i odlučivanja sprovedu u delo.
- 5) Kontrolišu sam kvalitet diskusije: ukazuju na novu liniju argumentacije u raspravi, sumiraju dosadašnju diskusiju itd.
- 6) Imaju pravo da isključe bilo kog učesnika, ili da mu izreknu zabranu disku-tovanja na određeni period.

Sve ove tačke su vrlo problematične. Na osnovu čega neka osoba ima pravo da obavlja ove funkcije? Da li će ta osoba biti specijalno obučena da vodi računa o ovim tačkama, i ako je odgovor na ovo pitanje potvrđan – ko će je obučiti za to?

Edwards dalje dokazuje da ova pitanja izazivaju velike nevolje. Međutim, to ne znači da treba napustiti celokupan projekat, naprotiv – njegova država, holandska vlada, pokušava da unapredi ovakav vid deliberativne demokratije. Sudeći po njegovom istraživanju, Holandija priznaje ovakav vid diskusije, uvažava odluke do kojih dođu građani i, što je najvažnije, zvaničim dokumentom koji je izdala vlada obavezuje se da se neće mešati u proces deliberacije.⁹ Jedna od ključnih stvari na koje se država obavezuje jeste da će moderator uvek biti neko nezavisno lice, koga učesnici sami izaberu, a ne državni službenik. Edwards je, međutim, i dalje skeptičan oko celokupnog projekta, i smatra da je samo pitanje kada će se država umešati na neki (implicitan) način.

184 Moje je mišljenje, međutim, da se ovim činom mogu izbeći sve navedene problematične tačke. Ukoliko država garantuje da neće da se meša u proces deliberacije, onda sami učesnici mogu da urade sve ono što radi moderator prema šest tačaka koje Edwards navodi. Građani – učesnici mogu sami da formulišu predmet diskusije, da vode računa o tome da se drže u granicama teme koju razmatraju, da ukazuju jedni drugima na neke nove argumente koji su se u međuvremenu pojavili, i tome slično. Naravno, sve je ovo moguće samo pod uslovom da država ili neki drugi neadekvatan delatnik ostane po strani i da ne utiče na diskusiju na bilo koji način.

Mislim da ipak moramo da se u neku ruku složimo sa Edvardsovim skeptičkim stavom. Ako se opet prisetimo ACTA zakona, ne možemo se oteti utisku da će države pre ili kasnije dati sve od sebe da se umešaju i u onlajn diskusije. Nije potrebno detaljno objasniti da im je to u velikom interesu, jer, na kraju krajeva, građani diskutuju o pitanjima koja se tiču same države i njene politike. Imajući u vidu da se često dešava da na kreiranje ove politike utiču velike korporacije, nevladine organizacije i slična politička ili nepolitička tela, možemo sasvim sigurno očekivati da će se potruditi da uvećaju svoj uticaj na ljude koji učestvuju u deliberativnoj demokratiji. Iako diskusija preko interneta ima određenih prednosti u odnosu na diskusiju licem u lice, ne možemo se oteti utisku da ta prednost nije velika – razni ljudi, organizacije i institucije i dalje mogu da utiču na formiranje javnog mnjenja. Internet u ovom momentu ne može da bude izolovan od uticaja institucija i društvenih normi, a to je, prema nekim autorima¹⁰, jedan od osnovnih preduslova deliberativne demokratije.

9 Guide for Electronic Citizen Consultation, izdalo holandsko Ministarstvo unutrašnjih poslova, (Edwards 2002: 3–20).

10 Pogledati, recimo, Cohen 2009.

VIII Zaključak

Videli smo da agregativni model demokratije može veoma lako da upadne u razne paradoksalne bezizlazne situacije. Takođe smo videli na koji način deliberativna demokratija uspeva da izbegne ove probleme. Međutim, ona sa sobom donosi neke nove, sebi svojstvene nedoumice koje nije lako rešiti. Pre svega, na koji način deliberativna demokratija može da se praktikuje a da ne bude predstavnička? Imajući u vidu veliki broj potencijalnih učesnika u deliberativnom odlučivanju, postavlja se prosto pitanje – kako da organizujemo jedan takav sastanak? Mnogi su pomislili da bi to moglo da se obavi preko interneta bez većih problema. Isti autori su tvrdili da internet čak uklanja te nove probleme koje sa sobom donosi deliberativna demokratija. Međutim, ostaje otvoreno pitanje da li je to tačno. Videli smo da problem moderatora, posrednika ili predstavnika može dosta teško da se reši. Njegov status tokom i nakon diskusije je dosta teško odrediti.

U svakom slučaju, nipošto ne treba odbaciti zasluge onlajn deliberativne demokratije. Istina je da ona ne poseduje nijednu suštinsku prednost u odnosu na standardnu demokratsku proceduru, ali zato može da joj doprinese (Westholm 2002: 246). Kao što sam rekao, možemo da diskutujemo onlajn o predsedničkim kandidatima i njihovim politikama pre nego što izađemo na izbore. Možemo da se informišemo preko interneta o prednostima i manama ulaska u Evropsku uniju pre nego što izađemo na referendum. Pored toga, onlajn diskusije pokrenute na zvaničnim sajtovima lokalne ili državne uprave mogu da nateraju državne zvaničnike da dobro razmisle pre nego što nešto odluče. Iako možda ne možemo da određujemo ili da vladamo državnim politikom, možemo barem da utičemo na nju do određene mere.

185

Primljeno: 13. jun 2012.

Prihvaćeno: 11. jul 2012.

Literatura

- Buchstein, Hubertus (1997), „Bytes that Bite: The Internet and Deliberative Democracy“, *Constellations* 4 (2): 248–263.
- Cohen, Joshua (2009), „Deliberation and Democratic Legitimacy“, u J. Cohen, *Philosophy, Politics, Democracy: Selected Essays*, Harvard University Press, str. 16–37.
- Dahlberg, Lincoln (2001), „Democracy via Cyberspace: Mapping the Rhetorics and Practices of Three Prominent Camps“, *New Media Society*, 157 (3): 157–177.
- Dahlen, Andrew (2002), „e-Democracy: The Internet and its effects on Politics, Politicians, and the Policy-Making Process“, (internet) dostupno na <http://www.indiana.edu/~hightech/papers/Dahlen.htm> (sajtu pristupljeno 7. Jul 2011).
- Edwards, Arthur R. (2002), „The moderator as an emerging democratic intermediary: The role of the moderator in Internet discussions about public issues“, *Information Polity* 7: 3–20.

- Edwards, Arthur (2006), „ICT Strategies of democratic intermediaries: A view on the political system in the digital age“, *Information Polity*, 11: 163–176.
- Edwards, Arthur (2008), „What e-politicians do with words: Online communication between councillors and citizens“, *Information Polity*, 13: 233–248.
- Gimmler, Antje (2001), „Deliberative democracy, the public sphere and the internet“, *Philosophy & Social Criticism*, 27 (4): 21–39.
- Hurwitz, Roger (1999), „Who Needs Politics? Who Needs People? The Ironies of Democracy in Cyberspace“, *Contemporary Sociology*, 28 (6): 655–661.
- Janssen, Davy; Kies, Raphaël (2005), „Online Forums and Deliberative Democracy“, *Acta Politica*, 40: 317–335.
- List, Robert; Luskin, Robert C.; Fishkin, James S.; McLean Iain (2006), „Deliberation, single-peakedness, and the possibility of meaningful democracy: evidence from deliberative polls“, PSPE working papers, London: Department of Government, London School of Economics and Political Science.
- Miller, David (1992), „Deliberative Democracy and Social Choice“, *Political Studies*, 40 (Special Issue): 54–67.
- 186 Pavličić, Dubravka (2010), *Teorija odlučivanja*, Beograd: Ekonomski fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Stupar, Milorad (2008), „Racionalnost i demokratija“, *Treći program Radio Beograda*, 139-140 (III-IV): 9–28.
- Weeks, Edward C. (2002), „The Practice of Deliberative Democracy: Results from Four Large-Scale Trials“, *Public Administration Review*, 60 (4): 360–372.
- Westholm, Hilmar (2002), „e-Democracy Goes Ahead. The Internet as a Tool for Improving Deliberative Policies?“, u R. Traunmüller, K. Lenk (prir.), *Electronic Government*, Springer-Verlag, London, str. 240–247.

Željko Mančić

Deliberative Democracy and the Internet:

Could Online Deliberative Democracy Replace Classical Democracy

Abstract

This text deals with one of the attempts to make the idea of deliberative democracy more acceptable by conducting it through the Internet. Citing the simplicity of access and use of the Internet, many authors believe that it is possible to join deliberative democracy with direct democracy, and thus reach the best possible system of political decision making. It will be shown, however, that although this idea has many advantages over classical theories of deliberative democracy, it raises more issues than it solves. Despite this, the idea of online deliberative democracy should not be neglected, but rather joined with existing procedures of political decision making, significantly improving these procedures.

Key words online deliberative democracy, internet, decision making, e-democracy.